

بخش مستقیم ماهواره‌ای و اقدامات متقابل در حقوق بین‌الملل با تأکید بر ارسال پارازیت

سید قاسم زمانی

پیشگفتار: ساختار نظام بین‌المللی و صیانت از منافع ملی در قبال
برنامه‌های ماهواره‌ای

اصولاً هر نظام حقوقی در فضای مخصوص خود تکوین یافته و رشد می‌کند، و
به همین خاطر با شرایط و اوضاع و احوال حاکم بر جامعه خود پیوندی ناگسستنی
دارد.^۱

بر همین اساس عموم نظام‌های ملی با پشت سر نهادن فراز و نشیب‌های فراوان،
به آن درجه از رشد و تکامل دست یافته‌اند که تمرکز اقتدارات عالیه و نهادین شدن
ساز و کارها چهره‌ای نسبتاً مشابه و توانمند از ساختار آنها ترسیم کرده است. در این
میان قدرت حاکم از یک سو وظیفه حفاظت از حقوق اجتماعی و فردی را عهده‌دار
شده است، و از سوی دیگر با تمهید آیین‌های تکامل یافته در حل و فصل اختلافات به

۱. اگرچه این نکته در بادی امر اصلی جامعه شناختی را بیان می‌کند، ولی در عین حال هشدار می‌دهد که تا از
مقایسه شتاب زده و نابخسته نظام‌های مختلف، و انتظار یکسان از آنها احتراز به عمل آید.

قضاوت می‌نشینند و در صورت لزوم، مقتدرانه اشخاص را به تمکین در مقابل قانون وامی‌دارد. نیک پیداست که منظور از تعبیه این وسائل حفظ نظم و امنیت عمومی در قبال اقدامات خودسرانه آنهاست که ضمن محقق‌پنداشتن خود، بر آنند تا در استیفاء حقوق خود رأساً اقدام نمایند.

معذک نباید از یاد برد که قانونگذار بنا به ملاحظات خاص و در شرایط استثنایی و به طور موقتی این امر را به عهده اشخاص و نهاده است که از حقوق خویش یا دیگران صیانت نمایند. حق حبس در مسائل مدنی و دفاع مشروع در امور کیفری از جمله مواردی هستند که ضمانت اجرای فردی نظامهای ملی سنتی را به ذهن متبادر می‌سازند. بی‌تردید چاره‌ای جز حفظ این میراث‌های کهن در زمان فعلی نبوده است.

اما نظام حقوقی بین‌المللی که در حال تحکیم گامهای اولیه خود می‌باشد بافتی بس متفاوت از نظامهای ملی دارد. ساختار افقی (و نه عمودی) نظام بین‌المللی در پرتو تساوی حاکمیت دولتها و نبود یک قدرت مافوق جهانی به خوبی نمایان است.^۲ صرف نظر از سایر تبعات این خصیصه، موقوف شدن ارجاع اختلافات فیما بین دولتها به محاکم بین‌المللی به رضایت ایشان، و دشواریهای مربوط به اجرای آرای صادره، در دیدگاه عامه نه تنها کارایی، بلکه موجودیت حقوق بین‌الملل را تحت الشعاع قرار داده است.^۳ از این رو بدیهی می‌نماید که در مقایسه با نظامهای ملی، ضمانت اجرای فردی و محافظت از خود^۴ در نظام بین‌المللی از توجیه و جایگاه

۲. با وجود آن که به یمن پیوندها و منافع مشترک، اتحادیه اروپا به سوی برخورداری از یک نظام فدرالیستی گام برمی‌دارد، تا تحقق کامل چنین نظامی فاصله بسیار است. علاوه بر این چنین امری منحصر به فرد است و در مورد کل جامعه جهانی تحقق ناپذیر می‌نماید.

3. Combacau J., "Sanctions", EPIL, 1986, Vol. 9, p. 337.

۴. ایده محافظت از خود، عمری به قدمت خود حقوق بین‌الملل دارد. برای مطالعه بیشتر رک.

Kohen. M. G., "The Notion of State Survival in International Law", In Laurence Boisson de Chazournes and Philippe Sands (Eds), "International Law, The International Court of Justice and Nuclear Weapons", Cambridge University press, 1999, pp. 294- 298.

مستحکم‌تری برخوردار باشند،^۵ گر چه همگام با پیشرفت تدریجی و آرام نظام بین‌المللی ضمانت‌های سنتی و کلاسیک با مقتضیات حقوق بین‌الملل مدرن تطبیق داده شده‌اند. ناگفته پیداست که «محدودیت تدریجی توسل به زور» و ایجاد شیوه‌های مختلف حل و فصل مسالمت‌آمیز اختلافات بین‌المللی سهمی بسزا در این مورد داشته‌اند.^۶

در اثر تحولات فوق‌برخی از ضمانت‌های کلاسیک کاملاً رنگ باخته‌اند و بعضی دیگر تحت قیود و شرایط جدید پدیدار گشتند. در این میان «اعمال تلافی‌جویانه» (Reprisals) و «اقدامات متقابل» (Countermeasures) که ابتدا در نظام بین‌المللی مشروع قلمداد می‌شدند در مسیر پیشرفت به لحاظ قانونی به اقدامات متقابل غیرنظامی (Non-Forcible) محدود شد.^۷

در واقع از رهگذر اقدامات متقابل به دولت زیان دیده از عمل متخلفانه بین‌المللی حق داده شد تا در مقابل دولت خاطی تحت شرایط خاص از اجرای تعهدات بین‌المللی خویش استتکاف ورزد،^۸ بدون آن که از این حیث مسؤولیتی متوجه

۵. نباید در اهمیت ضمانت‌های اجرای قواعد در نظام بین‌المللی اغراق نمود. بخش عمده حقوق بین‌الملل به عنوان امری معمول توسط عاملان ذیربط رعایت می‌شود. این امر ناشی از این حقیقت است که حقوق بین‌الملل یک سیستم حقوقی غیرمتمرکز است و مقررات آن به وسیلهٔ آنهایی وضع می‌شود که بالفوه ناقض آن هستند (وحدت واضع و تابع)؛ و از این رو به احتمال زیاد میان منافع تابعان و مقررات موضوعه ملازمه وجود دارد:

Bothe, M., "International Obligations, Means to Secure Performance", EPIL, 1981, Vol. 1, p. 101.

6. Elgab. O. Y., "The legality of Non-Forcible Counter-Measures in International Law", Clarendon press, Oxford, 1988, p. 35.

7. Ibid., p. 37.

۸. اگر چه رویهٔ بین‌المللی مسلماً مؤید این نتیجه است که در حقوق بین‌الملل عمومی، دولت خاطی به لحاظ ارتکاب عمل متخلفانهٔ بین‌المللی مکلف به جبران خسارات وارده می‌باشد، اما با مذاقه در رویه قضایی بین‌المللی و رویه دولتها می‌توان به نتیجه دیگری هم دست یافت و آن این که تکلیف به جبران خسارت، تنها اثری نیست که حقوق بین‌الملل عام به عمل متخلفانهٔ بین‌المللی منتسب می‌کند. در حقیقت علاوه بر آن، دولت زیان دیده از رهگذر اقدامات متقابل حق دارد اجرای تعهدات بین‌المللی خود را در قبال دولت متخلف معلق سازد: YILC., 1970, Vol. 2, p. 18.

وی باشد (ماده ۳۰ طرح پیش نویس کمیسیون حقوق بین الملل راجع به مسؤولیت دولتها).^۹ بی تردید اقدامات متقابل از آن روی در نظام بین المللی قابل استناد گشته است که جبرانهای نقض حقوق بین الملل هنوز تا حد زیادی سازماندهی نشده اند.^{۱۰} از سوی دیگر پیشرفت علمی و فنی بشر در عرصه های مختلف، گو این که جهان طبیعت را تا حدی مقهور وی ساخته، لیکن اصول و قواعد حقوقی را نیز به چالش طلبیده است. گاه فاصله میان آن واقعیتهای فنی و مقررات حقوقی جامع و منسجم - به لحاظ شیوه خاص تقنین (مسامحتاً) در نظام بین المللی - آنچنان زیاد بوده است که حوزه ذیربط از سویی، جولانگاهی برای مجادلات حقوقی اهل فن شده، و از سوی دیگر دولتهای قدرتمند را به سوءاستفاده از آن کاستی ها و ابهامات وسوسه کرده است. این واقعیت تلخ در پرتو تعارض منافع دولتها و نابرابری آنها در توسعه بسی نگران کننده است. پیشرفت شگفت انگیز تکنولوژی فضایی - ارتباطی یکی از مهمترین آن عرصه هاست. زمانی که در سال ۱۹۶۲ (پنج سال بعد از پرتاب اولین قمر مصنوعی «اسپوتنیک یک» به فضا توسط اتحاد جماهیر شوروی) ماهواره تلویزیونی «تل استار» در مدار زمین قرار گرفت همگان از پیشرفت فنی بشر در تسخیر فضا به وجد آمدند. این پیشرفت تا به امروز با سرعت خیره کننده ای ادامه یافته است. به واقع امروز ارتباط ماهواره ای جهانی رشدی سریع پیدا کرده است و اکنون بر محدوده گسترده ای از فعالیتها، از ارتباط تلفنی گرفته تا ارسال تصاویر تلویزیونی؛ و از بانکداری و تجارت تا کشاورزی، معدن کاری، ناوبری و هواشناسی تأثیر می گذارد.^{۱۱} به موازات این پیشرفتهای عده ای از همان آغاز در این سودا بودند که چگونه از

۹. برای اطلاع از متن کامل طرح پیش نویس رک. ILM., 1997, Vol. 37, pp. 442-467.

10. Elgab., op. cit., p. 44.

۱۱. برای روشن شدن تأثیر این پدیده تنها ذکر یک مثال کافی است. تنها در دهه ۱۹۷۰ ظرفیت تلفنی ماهواره ای ارتباطی بین المللی از ۱۵۰ مدار به ۱۰۰۰۰ مدار جهش یافت. در سال ۱۹۷۸ حدود ۷۰٪ از ۱/۵ میلیارد مکالمه بین المللی از طریق ماهواره انجام گرفت. رک. یک جهان، چندین صدا، ارتباطات در جامعه امروز فردا، ویرایش ششم مک براید، ترجمه ایرج باد، انتشارات سروش، تهران، ۱۳۷۵، ص ۹۲.

این وسیله می‌توان برای منظوره‌های مختلف بهره برد. در حقیقت همانند سایر وسائل ساخت بشر که کاربردی مضاعف (مثبت و منفی) دارند فعالیت‌های ماهواره‌ها نیز به زودی اسباب نگرانی دیگران را فراهم آوردند. این بیم و اعتراض که ابتدا نسبت به فعالیت‌های ماهواره‌ای جاسوسی ابراز شد مدتی بعد در مورد ماهواره‌های پخش برنامه‌های تلویزیونی بُعد جدیدی یافت.

به لحاظ فنی در آغاز، امواج ارسالی ماهواره‌ها^{۱۲} توسط ایستگاه‌های زمینی^{۱۳} یا گیرنده‌های عمومی^{۱۴} دریافت می‌شد و سپس برای گیرندگان خصوصی (خانگی) پخش می‌گردید، و از این طریق دولت محل دریافت امواج ماهواره‌ای، صلاحدید خود را در مورد مضمون و محتوای برنامه‌ها - با توجه به بافت کشور خویش و مقتضیات آن - اعمال می‌نمود.^{۱۵} اما از دهه ۱۹۸۰ به تدریج پیشرفتهای فنی این امر را امکان‌پذیر ساخت که برنامه‌های ارسالی ماهواره‌ها به طور مستقیم توسط گیرندگان خصوصی دریافت شوند.^{۱۶} در این حالت وساطت دولت در پالایش برنامه‌های ارسالی تا حد

۱۲. اتحادیه بین‌المللی مخابرات به عنوان قدیمی‌ترین آژانس تخصصی سازمان ملل متحد مسؤولیت اصلی تسهیل ارتباطات مخابراتی و هماهنگی آنها را عهده دار است. برای سیستم‌های ماهواره‌ای از باندهای فرکانس معینی که اعضای اتحادیه در مجمع عمومی این سازمان بر آن توافق نموده‌اند استفاده می‌شود. جدول استفاده از فرکانسها به صورت سندی مهم به نام مقررات رادیویی توسط اتحادیه چاپ و برای اعضای آن فرستاده می‌شود. هدف از وضع مقررات رادیویی راجع به ماهواره‌ها توسط اتحادیه بین‌المللی مخابرات و ثبت رسمی فرکانسها در دفتر بین‌المللی ثبت فرکانسها، اعمال روشها و محدودیتهایی است که به کارگیری سرویسهای مختلف را در باندهای مشترک و یا مجاور توسط کشورها یا سازمانهای مختلف امکان‌پذیر سازد بدون این که در امواج تداخلی ایجاد شود. در وضع این مقررات اتحادیه بین‌المللی مخابرات امکان توسعه سرویسهای مخابراتی را نیز مطمح نظر قرار می‌دهد.

Jacobson. H. K., "International Institutions for Telecommunications: The ITU'S Role", In Edward McWhinney (ed)., "The International Law of Communications", Sijthoff, 1971, pp. 51- 54.

13. Point to point or Fixed Satellite service.

14. Distribution- Type Broadcast.

۱۵. تردیدی نیست که نسبیّت فرهنگ و اخلاق در میان ملتها، پالایش برنامه‌های ارسالی را که در محیط و شرایط دیگری تهیه شده‌اند اجتناب‌ناپذیر می‌سازد.

16. Direct Broadcasting.

پخش مستقیم ماهواره‌ای و ... ◇ ۳۲۳

زیادی از بین رفت. به دنبال این امر حساسیت و آسیب پذیری ارزشهای فرهنگی و اخلاقی از برنامه های پخش مستقیم ماهواره ای بسیاری از دولتها را به اندیشه واداشت.^{۱۷}

به دنبال توسعه کمی و کیفی پخش مستقیم برنامه های ماهواره ای برخی دولتها کوشیده اند با وضع مقررات و قوانین داخلی به مجازات افرادی بپردازند که وسائل و تجهیزات دریافت برنامه های ماهواره ای را مورد معامله، نصب و استفاده قرار می دهند. قانون ممنوعیت به کارگیری تجهیزات دریافت از ماهواره مصوب مجلس شورای اسلامی (۱۳۷۳) از آن جمله است. برخی نیز به موازات این برخورد تقنینی، مقابله فنی با گیرنده های برنامه های ماهواره ای را پیشنهاد نمودند.^{۱۸} تردیدی نیست که اقدامات این چنینی (صرف نظر از تبعات منفی آن در سطح داخلی و بین المللی) که صرفاً متعزض گیرندگان برنامه های ماهواره ای می شود به زودی در مقابل پیشرفتهای فنی و فشارهای اجتماعی رنگ می بازند.

۱۷. البته از این حقیقت نیز نباید غافل شد که مخاطرات تجاری فعالیت ماهواره ها نیز دست کمی از تبعات فرهنگی آنها ندارد (و به نظر می رسد در آینده ای نه چندان دور در این بُعد اقدامات متقابل توجیه و ضرورت بیشتری پیدا نماید). شاید در همین راستاست که برخی پیشنهاد کرده اند که کسب رضایت قبلی اگر نه برای تمام برنامه ها ولی حداقل برای عرصه هایی چون پخش آگهی های بازرگانی الزامی باشد: Gorove, S., "Direct Television Broadcasting Satellite: A proposal for cooperation", Proceedings of the colloquium on the law of outer space (PCLOS), 1976, p. 88.

۱۸. به اعتقاد برخی به لحاظ فنی باید با گیرنده های برنامه های ماهواره ای مقابله کرد. به زعم ایشان فرکانس کار گیرنده های تلویزیونی ماهواره برابر ۳۷۰۰ تا ۴۲۰۰ مگاهرتز است و از سوی دیگر فرکانس کار بعضی لینک های مخابراتی (لینک مسیری از یک فرستنده تا یک گیرنده را گویند) میکروویو که توسط شرکت مخابرات و دیگر ارگانهای دولتی (ایران) به کار گرفته می شود نیز برابر ۳۷۰۰ تا ۴۲۰۰ مگاهرتز می باشد. با توجه به این که فرکانس کاربر ارسالی توسط این لینکهای مخابراتی، در تمامی باند و در مجاورت فرکانس کاربر دریافتی گیرنده های تلویزیونی ماهواره می باشد لذا می توان با برنامه ریزی و هماهنگی قبلی فرکانس کار آنها را در مجاورت فرکانس کار گیرنده های ماهواره قرار داد. این امر باعث می شود که کلیه گیرنده های ماهواره ای مستقر در مسیر لینکهای مخابراتی از تداخل امواج ناشی از این لینک صدمه نرسانند، اینترسیرن دیده یا به کلی قابلیت دریافت تصویر را از دست بدهند. این امر مستلزم هزینه چندانی نیست و تنها با یک بررسی کارشناسانه و هماهنگی قبلی با کاربران لینکهای مخابراتی قابل انجام است: مهندس محمدرضا مهرایی بیان، آیا مقابله فنی با ماهواره امکان پذیر است. روزنامه رسالت، ۱۹ اردیبهشت ۱۳۷۳ ص ۴.

حال در پرتو ملاحظات فوق این سؤال مطرح است که توسل به اقدامات متقابل (مثل توقیف اموال دولت فرستنده برنامه های ماهواره ای غیرمجاز، و یا تعلیق تعهدات قراردادی در قبال وی، و نیز ایجاد اختلال و پخش پارازیت^{۱۹} در برنامه های ارسالی ذریبط) به لحاظ حقوقی (و البته فنی) تا چه حد قابل اتکا می باشد. اجمالاً خاطر نشان می شود که «انسداد اموال دولت خاطی و عدم اجرای تعهدات قراردادی از موارد شایع اقدامات متقابل در حقوق بین الملل است»^{۲۰} که بارها به آن استناد شده است. لیکن امکان پذیر بودن پخش پارازیت در برنامه های ارسالی از ماهواره های پخش مستقیم تلویزیونی^{۲۱} به لحاظ فنی قابل تأمل است.

حق ایجاد اختلال در برنامه های ماهواره ای تلویزیونی در دکترین به رسمیت شناخته شده است. در پنجاه و دومین جلسه انجمن حقوق بین الملل در هلسنکی

۱۹. در علوم الکترونیک ارسال پارازیت (Jamming) عبارت است از فرستادن یک سیگنال قوی برای آن که سیگنال دیگری را محو سازند. ارسال پارازیت توسط ایستگاههای رادیویی و تلویزیونی توسط کشوری صورت می گیرد که مایل به دریافت برنامه های خارجی توسط شهروندان خود نیست. در فعالیتهای نظامی این امر به منظور به اشتباه افکندن رادارهای دشمن یا خطوط ارتباطی وی بارها مورد استفاده قرار گرفته است. تکنیکهای ارسال پارازیت بسیار متنوع و پیچیده هستند اما مهمترین آنها پخش سیگنال رادیویی قوی بر فرکانس سیگنال مورد نظر است.

The New Encyclopedia Britannica, Vol. 6., 15th Ed., 1995, p. 490.

20. Elgab., op. cit., p. 214.

۲۱. ایجاد اختلال در برنامه های رادیویی سابقه ای بس دیرینه دارد. در گذشته دول بلوک شرق که مدعی بودند پخش برنامه های غربی به زبان مردم آنها تبلیغات خصمانه غیرقانونی است، ایستگاههای مخصوصی با هزینه زیاد جهت پخش پارازیت روی برنامه های ارسالی از ایستگاههای مزبور تأسیس کرده بودند (رابرت بلدسو- بوسچک: فرهنگ حقوق بین الملل، ترجمه دکتر بهمن آقایی، انتشارات کتابخانه گنج دانش، ۱۳۷۵، ص ۲۶۳). بی تردید در مقایسه با برنامه های صرفاً شنیداری، برنامه های دیداری (تصویری) نه فقط تأثیر بیشتری بر مخاطبان خود دارند بلکه از حیث انتقال پیام با موانع زبانی چندانی نیز دست به گریبان نیستند. تلویزیون با پخش یک سری از تصاویر بر قلبها و افکار تعداد کثیری از بینندگان تأثیر می گذارد ولی برنامه های رادیویی ممکن است به لحاظ اختلاف زبانی فرستنده و گیرنده چندین مورد توجه نباشند و به اصطلاح با گوشه های ناشنوا مواجه گردند. از این رو باید برنامه های تلویزیونی و چاره اندیشی برای آنها را بیش از برنامه های رادیویی مورد توجه قرار داد. برای مطالعه بیشتر رک.

Frutkin A. W., "Direct/ Community Broadcast projects using space satellites", Journal of space Law., 1975, Vol. 3. pp. 17- 25.

دکتر «شوگوف» (نماینده شوروی سابق) حق دولتها به ایجاد اختلال و پخش پرازیت در آن دسته از برنامه‌های ماهواره‌ای را به رسمیت شناخت که به لحاظ مضمونشان روابط دوستانه ملت‌ها را به مخاطره می‌افکنند.^{۲۲} اخیراً نیز حق ایجاد اختلال در برنامه‌های پخش مستقیم ماهواره‌ای به عنوان اقدام متقابل مورد تأیید دیگر نویسندگان قرار گرفته است،^{۲۳} گو این که به لحاظ فنی چنین امری مستلزم صرف هزینه سنگین می‌باشد.^{۲۴} علاوه بر این دولت کوبا هنگام امضای کنوانسیون ۱۹۸۲ اتحادیه بین‌المللی مخابرات حق پخش پرازیت بر روی برنامه‌های ماهواره‌ای ارسالی ایالات متحده آمریکا در قلمرو آن کشور را برای خود محفوظ داشت.^{۲۵} بر این اساس تلاش خواهد شد در این مختصر توسل به اقدامات متقابل با تأکید بر پخش پرازیت در امواج ارسالی از ماهواره‌های پخش مستقیم تلویزیونی از دیدگاه حقوق بین‌الملل مورد نقد و بررسی قرار گیرد.

22. The International Law Association, Report of the fifty- second conference, Helsinki, YILA, 1966., p. 212.

۲۳. آیگانتس زایدل هوهن فلدن: حقوق بین‌الملل اقتصادی، ترجمه و تحقیق از سید قاسم زمانی، مؤسسه مطالعات و پژوهش‌های حقوقی شهر دانش، ۱۳۷۹، ص ۲۲۴. همچنین رک.

Gorove. S., "International Direct Television Broadcasting by satellite: "Prior consent" Revisited", Columbia Journal of Transnational Law, 1985, Vol. 24, No. 1., pp. 8- 9.

۲۴. برات‌الله صمدی راد، ماهواره، مفید یا مخرب، ماهنامه بصائر، سال چهارم، شماره ۲۵، خرداد. تیر ۱۳۷۶، ص ۷۵. لازم به توضیح است که گرچه پخش پرازیت به لحاظ پایین بودن قابلیت‌های فنی بسیاری از کشورهای در حال توسعه فعلاً حربه مؤثری برای آنها نمی‌باشد لیکن نباید فراموش کرد که اولاً قابلیت تکنولوژیکی هر کشور ثابت و تغییرناپذیر نیست و ثانیاً نباید امکان خرید یا اجاره تکنولوژی ارسال پرازیت از کشورهای پیشرفته و صاحب این فن آوری را از نظر دور داشت. از سوی دیگر لازم به ذکر است که کشوری مثل ایران با اجاره کانال‌های ماهواره‌ای (در سالهای ۱۳۷۶ و ۱۳۷۸) به پخش برنامه‌های مستقیم تلویزیونی با عنوان شبکه‌های سحر و جام جم مبادرت ورزیده، و بعید نیست که در آینده با اقدام متقابل کشورهای پیشرفته و پخش پرازیت بر روی برنامه‌های ارسالی خود مواجه گردد. بنابراین در فواید عملی این تحقیق از حیث امکان فنی پخش پرازیت نباید نگاهی بدبینانه داشت.

25. Hurwitz. B. A., "The Labyrinth of International Telecommunications Law: Direct Broadcast Satellites", NILR., 1988, pp. 177-178.

گفتار اول

چالشهای حقوقی ارسال برنامه های تلویزیونی

توسط ماهواره های پخش مستقیم

توسل به اقدامات متقابل در حقوق بین الملل هنگامی قانونی می نماید که به منزله واکنشی در قبال نقض تعهد بین المللی باشد. در حقیقت اقدامات متقابل ذاتاً نامشروع هستند،^{۲۶} لیکن با توجه به اقدام متخلفانه اصلی تحت شرایط خاص عملی قانونی قلمداد می شوند.^{۲۷} از این رو دولت ذیربط فقط در پاسخ به نقض تعهد محقق شده^{۲۸} می تواند به اقدام متقابل دست یازد.^{۲۹} این نکته وسیعاً در رویه دولتها، دکتترین و رویه قضایی مورد حمایت قرار گرفته است. در قضیه گروگانگیری (ایالات متحده امریکا علیه جمهوری اسلامی ایران) دیوان بین المللی دادگستری ابراز داشت اقدامات ایالات متحده اعمالی بوده اند که در پاسخ به آنچه امریکا آن را نقض جدی و بارز حقوق بین الملل توسط ایران تلقی کرده است اتخاذ شده اند.^{۳۰} بر این اساس در فقدان رفتار متخلفانه قبلی توسل به اقدام متقابل قابل توجیه نمی باشد.^{۳۱}

در تعریف عمل متخلفانه بین المللی ماده ۳ طرح پیش نویس کمیسیون حقوق بین الملل درباره مسؤولیت دولتها دو عنصر را مورد توجه قرار داده است. الف: رفتار ذیربط متضمن فعل یا ترک فعل قابل انتساب به دولت طبق حقوق بین الملل باشد.

۲۶. بر همین اساس کمیسیون حقوق بین الملل اقدامات متقابل را در زمره معاذیری قرار داده است که وصف متخلفانه عمل ارتكابی را زایل می سازند. [Circumstances Precluding Wrongfulness].

27. Partsch. k. J., "Reprisals", EPIL., 1986, Vol. 9., p. 334.

۲۸. به همین خاطر اقدام متقابل پیشگیرانه غیرقانونی قلمداد می شود زیرا مقدم بر وقوع نقض تعهد اولیه است.

29. YILC., 1979, Vol.2., part Two, pp.116-118.

30. ICJ Reports., 1980, p.28, para.53.

۳۱. نیک پیدا است که اگر وصف متخلفانه عمل اصلی بواسطه معاذیری چون ضرورت، فورس مازور، ... سلب شده باشد توسل به اقدامات متقابل محملی نخواهد داشت.

ب: آن رفتار به منزله نقض تعهد بین المللی آن دولت باشد. با جمع این دو شرط عمل دولت دارای وصف متخلفانه می شود. لازم به ذکر است که کمیسیون خود را با مسأله غامض و پیچیده نقض جزئی و نقض جدی تعهدات بین المللی درگیر نکرده،^{۳۲} و ماده ۳۰ طرح پیش نویس خود را به صورت عام تنظیم کرده است.^{۳۳} نکته قابل توجه دیگر آن است که فقط دولت متضرر از نقض تعهد بین المللی (اعم از آن که به وی خسارت مادی یا معنوی وارد شده باشد)، حق دارد در مقابل دولت خاطی به اقدامات متقابل دست یازد؛ گو این که در مورد جرائم بین المللی این مفهوم کل کشورها را پوشش می دهد (پاراگراف ۳ ماده ۴۰ طرح پیش نویس).

براساس ملاحظات فوق در موضوع پخش مستقیم ماهواره ای و اقدامات متقابل در حقوق بین الملل، قبل از ورود به سایر مباحث باید وصف حقوقی (مشروع یا نامشروع) ارسال برنامه های ماهواره ای مورد نقد و بررسی قرار گیرد تا بتوان سایر معیارهای اقدامات متقابل را درباره برنامه های ماهواره ای مورد ارزیابی قرار داد.

در جامعه بین المللی اصل حاکمیت مبنای حقوقی روابط متقابل میان دولتها با یکدیگر و با سازمانهای بین المللی است. قطع نظر از تحولاتی که در بستر تاریخ و ضرورتهای اجتماعی و مقتضیات زیست بین المللی در مفهوم و قلمرو اصل حاکمیت پدید آمده است، این اصل در بادی امر حق صلاحیت انحصاری بر قلمرو کشور و افراد و اموال موجود در آن را به دولت ذیربط اعطاء می کند (جنبه ایجابی)، و دیگران را از مداخله در امور داخلی وی منع می کند (جنبه سلبی). حاکمیت به لحاظ جغرافیایی به قلمرو زمینی، دریایی و هوایی دولت ذیربط تسری می یابد. در همین راستا جامعه بین المللی از رهگذر قواعد و مقررات بین المللی در گسترش حاکمیت دولت به قلمرو خویش هیچ تردیدی به خود راه نداده است و هرگونه تعرضی را بدان منع کرده

۳۲. شایان ذکر است که ماده ۶۰ کنوانسیون ۱۹۶۹ وین حقوق معاهدات، نقض اساسی معاهده را مبنایی برای فسخ یا تعلیق کامل یا بخشی از معاهده قرار داده است.

۳۳. تردیدی نیست که از حیث تناسب اقدام متقابل با عمل متخلفانه اصلی، شدت نقض عاملی تعیین کننده می باشد.

یکی از آثار و تبعات حاکمیت، ممنوعیت ورود و خروج بدون مجوز از قلمرو کشور دیگر است. گرچه در بادی امر مصادیق ورود بدون مجوز به قلمرو کشور، افراد انسانی و اموال مادی (هواپیماها، کشتی‌ها، لوله‌های نفتی، کابل‌های برق و تلفن و ...) را به ذهن عوام متبادر می‌سازد، لیکن پیشرفتهای علمی از امکان ارسال امواج سیگنالهایی پرده برداشت که تجلی فیزیکی نداشتند. از آنجا که دولتها به حاکمیت خود سخت دلبسته بودند و از هرگونه تعرضی نسبت به آن (فیزیکی یا غیرفیزیکی) واهمه داشتند، این حق را برای خود محفوظ شمردند که استفاده دیگر دولتها از سرزمین خود را برای منظورهای مخابراتی (تلفنی - تلگرافی) منع کنند.^{۳۵} از این رو حاکمیت ارضی از جمله موانع استقرار سخت افزارهای مخابراتی در سرزمین دولت دیگر بود. با وجود این دولتها در راستای تأمین منافع ملی و بین‌المللی خویش به پذیرش محدودیت بر حاکمیت ارضی خویش گردن نهادند و گاه نیز با ایجاد سازمانهای بین‌المللی (مثل ایجاد اتحادیه بین‌المللی تلگراف سلف اتحادیه بین‌المللی مخابرات) به همکاری و هماهنگی مبادرت ورزیدند.

اختراع رادیو (۱۸۹۶ میلادی)، جبهه‌ای جدید در این عرصه باز نمود. برنامه‌های رادیویی برای آن که توسط مردم دیگر کشورها قابل دریافت باشند لزوماً منوط به ایجاد ایستگاههای مخابراتی در سرزمین آنها نبودند. این امر به خاطر آزادی فیزیکی است که امواج الکترومغناطیسم حاوی برنامه‌های رادیویی (و تلویزیونی) ذاتاً از آن برخوردارند.^{۳۶} بر همین اساس اصل لزوم کسب رضایت قبلی با حدت و گستردگی سابق در این حوزه مطرح نشد و با فراز و نشیبی نه چندان شدید اصل

۳۴. حتی در مواردی خاص مثل تجاوز نظامی به حاکمیت کشور، جامعه بین‌المللی کوشیده است برای مقابله، خود را با سازوکارهای لازم تجهیز کند (فصل هفتم منشور سازمان ملل متحد).

35. Matte. N.M., "Aerospace Law, Telecommunications Satellites", RCADI., 1980, Vol. 166, p. 138.

36. Fisher. D. I., "Prior consent to International Direct satellite Broadcasting", Martinus Nijhoff, 1990, p.197.

آزادی پخش برنامه های رادیویی فرامرزی به عنوان حقی عرفی به تدریج پا گرفت^{۳۷} و در پرتو اصول آزادی بیان و دریافت اطلاعات تحکیم یافت.

اما نکته جالب توجه آن است که با ارسال ماهواره های پخش مستقیم برنامه های تلویزیونی بار دیگر اصل آزادی پخش از برجستگی خاصی برخوردار شد. به ویژه آن که اگر پخشهای رادیو - تلویزیونی زمینی به لحاظ جغرافیایی قلمروی محدود (۷۵۰۰ تا ۱۰۰۰۰ مایل مربع) را در بر می گرفتند، ماهواره های پخش مستقیم تلویزیونی بسته به ارتفاع مدار محل استقرار و توان و قدرت ماهواره ذیربط تقریباً بیش از یک میلیون مایل مربع - یعنی بخش مهمی - از جهان را پوشش می دهند.^{۳۸} به همین خاطر مجادلات سختی میان کشورهای طرفدار لزوم کسب رضایت قبلی، و کشورهای حامی اصل جریان آزاد اطلاعات و آزادی پخش در ارگانهای بین المللی (کوپپوس، اتحادیه بین المللی مخابرات، یونسکو و...) در گرفت که امکان نیل به اتفاق نظر جهانی در این مورد را به تعویق انداخته است.

جبهه اول به اصل حاکمیت دولتها و عدم مداخله در امور داخلی ایشان استناد جسته و با توجه به تعداد زیاد خویش موفق گشت در مجمع عمومی سازمان ملل متحد قطعنامه^{۳۷/۹۲} (۱۹۸۲) مشهور به اصول حاکم بر استفاده دولتها از ماهواره های پخش مستقیم تلویزیونی^{۳۹} را با ۱۰۷ رأی موافق (۱۳ رأی مخالف و ۱۳ رأی ممتنع) به تصویب برسانند. در این قطعنامه بالصرحه از اصل حاکمیت دولتها و لزوم کسب رضایت قبلی حمایت شده است.

37. Matte., op.cit., p.141.

38. Christol. C.Q., "The Modern International Law of Outer Space", Pergamon Press, New York, 1982, p.106.

سطح پوشش ماهواره اصولاً با ارتفاع آن و حداقل زاویه ارتفاع مجاز برای دیدن ماهواره توسط آنتن ایستگاه زمینی و همچنین پهنای پرتو تشعشع آنتن ماهواره (باند) ارتباط دارد. ماهواره های مدار ثابت با توجه به مقدار ارتفاع از زمین (حدود ۳۶۰۰۰ کیلومتری بالای خط استوا) بیشترین مساحت را پوشش می دهند.

39. U.N. DOC. A/37/646 (1982).

جبهه دیگر و در رأس آن ایالات متحده امریکا اصل لزوم کسب رضایت قبلی را مغایر با اصل آزادی اطلاعات قلمداد کرده^{۴۱} و از اعتبار جهانی اصل آزادی اطلاعات^{۴۲} سخن رانده اند.

نیک پیدا است که اگر همساز با کشورهای در حال توسعه و برخی کشورهای پیشرفته براین باور باشیم که اصل آزادی پخش ساخته و پرداخته ذهن کشورهای چون امریکا، و در راستای بسط ابزارهای استعمار فرهنگی است؛ و اصل حاکمیت دولتها و به تبع آن لزوم کسب رضایت قبلی برای ارسال برنامه های مستقیم ماهواره ای کماکان معتبر تلقی می شود برای توجیه اقدامات متقابل دولتهایی که به واسطه عمل ارسال مستقیم برنامه های ماهواره ای حاکمیتشان نقض شده است مبنایی معتبر یافته ایم. در حقیقت در این صورت با توجه به وصف نامشروع عمل ارسال برنامه های مستقیم ماهواره ای توسل به اقدامات متقابل در برابر آن علی الاصول مشروع و قانونی است؛ گرچه مشروعیت واکنش دولت زیان دیده وی را از توسل به اهرم اقدام متقابل (که برای زایل ساختن وصف متخلفانه عمل ادعایی به کار می رود) بی نیاز می سازد.

فرض دوم آن است که از یک سو با توجه به رویه عملی دولتها در زمینه پخش برنامه های مستقیم ماهواره ای و مشارکت گسترده شان در این عرصه، و از سوی دیگر با بذل توجه به عدم واکنش مؤثر و جدی دولتهای دریافت کننده برنامه های ارسالی، این طور نتیجه گیریم که اصل آزادی پخش به عرصه حقوق بین الملل عام راه یافته و در مقابل همگان قابل استناد است. حال آیا توسل به اقدام متقابل در برابر چنین عمل

40. Fisher., op.cit., pp.45-46.

۴۱. پذیرش این اصل در اسناد زیرجهانی بودن اعتبار آن را تقویت می کند: ماده ۱۹ اعلامیه جهانی حقوق بشر، ماده ۱۹ میثاق حقوق مدنی و سیاسی (۱۹۶۶)، ماده ۱۰ کنوانسیون اروپایی حقوق بشر (۱۹۵۰)، ماده ۱۳ کنوانسیون امریکایی حقوق بشر (۱۹۶۹) و ماده ۹ منشور آفریقایی حقوق بشر و مردم (۱۹۸۱).

۴۲. در این مورد ماده ۱۹ اعلامیه جهانی حقوق بشر اعلام داشته است هر فردی حق آزادی عقیده و بیان دارد و این حق مستلزم آن است که کسی از داشتن عقاید خود بیم و نگرانی نداشته باشد و در کسب و دریافت و انتشار اطلاعات و افکار به تمام وسائل ممکن و بدون ملاحظات مرزی آزاد باشد.

به ظاهر قانونی موجه می‌نماید و دولت محل دریافت برنامه‌های ارسالی بازهم در مقابله با آنها آزاد است؟ اجمالاً پاسخ این سؤال منفی است، لیکن نباید از یاد برد که وجود یک حق و نحوه اعمال آن دو مسأله متفاوت می‌باشند.^{۴۳} آنچه ظاهراً و اجمالاً در عرض این چند دهه از رهگذر رویه بین‌المللی استقرار یافته‌اند حقی است که متوجه نفس عمل پخش مستقیم برنامه‌های ماهواره‌ای است و این امر ملازمه چندانی با کم و کیف مضمون برنامه‌های ارسالی و بی‌قید و بند بودن آن ندارد.^{۴۴} مطلق نبودن حقوق و آزادیها نیز از همین زاویه در تمام نظامهای حقوقی به رسمیت شناخته شده است. به واقع ضرورت‌های ناشی از حیات اجتماعی (اخلاق حسنه، نظم عمومی) و احترام به حقوق و منافع دیگران وضع محدودیتهای مناسب را اجتناب‌ناپذیر ساخته و ادعای جزم‌گرایان را سست نموده است.

اهمیت ارزشهای اجتماعی و لزوم صیانت و حراست از آنها دولت‌ها را بر آن داشته تا در دو جبهه ملی و بین‌المللی به مبارزه برخیزند. از بُعد داخلی حتی در کشورهای پیشرفته‌ای چون ایالات متحده آمریکا، فرانسه و انگلستان که به اصل آزادی بیان و جریان آزاد اطلاعات سخت دل‌بسته‌اند، قانونگذار کوشیده است با وضع قوانین و مقررات مختلف، و تمهید امکانات مناسب از مصالح اجتماعی خود مراقبت نماید؛^{۴۵} و به تحقیق شاید هیچ کشوری را نتوان یافت که حق آزادی بیان و پخش برنامه‌های رادیو-تلویزیونی در آن نامحدود و فارغ از قید و بند باشد.^{۴۶} بنابراین دولتهایی که ارسال بی‌قید و شرط برنامه‌های ماهواره‌ای تلویزیونی را برای دیگر کشورها در لفافه

۴۳. کما این که اصل منع سوء استفاده از حق دقیقاً بر همین نکته دلالت دارد.

۴۴. به اعتقاد برخی صاحب‌نظران اصل عرفی آزادی پخش و حق دولتهای محل دریافت به ارسال پارازیت در برنامه‌های خارجی از نتایج و آثار اصل تبادل و معامله متقابل (Reciprocity) می‌باشد.
Malanczuk. P., "Comments", RBDL., 1988, p. 268.

۴۵. برای مطالعات بیشتر در این مورد رک. Peter Carey., "Media Law", Sweet and Maxwell, 1996.

۴۶. ایراد نشود که مقایسه پخش زمینی با پخش ماهواره‌ای قیاسی است مع الفارق. هدف نشان دادن حساسیت دولتها نسبت به اخلاق حسنه و نظم عمومی خود در برابر برنامه‌های شنیداری و دیداری است، قطع نظر از نوع وسیله‌ای که عمل ارسال پیام توسط آن انجام می‌گیرد.

اصل آزادی پخش و دریافت اطلاعات استتار می کنند، چون دایه ای مهربان تر از مادر این نسخه را فقط برای دیگر کشورهای دریافت کننده برنامه های ماهواره ای تجویز می کنند.

این رفتار متناقض هنگامی بیشتر عریان می شود که دریابیم در اسناد بین المللی ذیربط که آزادی دریافت اطلاعات بر آنها مبتنی گشته، محدودیتهای مهمی نیز برای این حق مقرر شده است. لیکن در مواضع رسمی دولتهای ذیربط به صورتی مزورانه این امر نادیده گرفته شده،^{۴۸} و با تجاهل نسبت به اصل وحدت و یکپارچگی اسناد بین المللی حقوق بشر، در راستای منافع و اغراض خویش فقط به بخشی از آن تمسک شده است.^{۴۹}

قطع نظر از تمام ملاحظات هیچ دولتی نیست که نسبت به نوع اطلاعات و برنامه هایی که وارد قلمرو وی می شود کاملاً بی تفاوت باشد.^{۴۹} بر همین اساس نسبت به اصول آزادی بیان و دریافت اطلاعات محدودیتهای مهمی در اسناد بین المللی ذیربط وضع شده است. اعلامیه جهانی حقوق بشر که ماده ۱۹ آن بیت الغزل محمل توجیه موضع گیری دولتها در ارسال آزادانه برنامه های ماهواره ای قرار گرفته است در بند ۲ ماده ۲۹ مقرر می دارد که حقوق بشر (شامل حق آزادی اطلاعات) نامحدود نیست و در بستر مقتضیات اخلاقی، نظم عمومی و رفاه همگانی به حرکت درمی آید. در میثاق حقوق مدنی و سیاسی به لحاظ اهمیت اساسی محدودیتهای وارد بر حق آزادی بیان و اطلاعات، خود حق و محدودیتهای آن در ماده ای واحد (ماده ۱۹) مطرح نظر واقع شده و در بند ۳ همان ماده از لزوم احترام به حقوق یا حیثیت دیگران،

۴۷. برای مثال مراجعه شود به موضع امریکا در مذاکرات مربوط به قطعنامه مجمع عمومی راجع به اصول حاکم بر پخش مستقیم ماهواره ای. U.N. DOC. A/SPC/37/SR.34, 1982, p.11

48. Taishoff. M.N., "State Responsibility and the Direct Broadcast Satellite", Frances Pinter Publishers, 1987, p.138.

49. Alan Gottlieb, Charles Delfen and Kevin Katz., "The Transborder Transfer of Information by Communications and Computer Systems: Issues and Approaches to Guiding Principles", AJIL, 1974, Vol.68, p.117.

حفظ امنیت ملی، نظم عمومی، سلامت عامه و اخلاق عمومی سخن رانده شده است. محدودیتهای مشابهی نیز در دیگر اسناد منطقه ای حقوق بشر که از آزادی اطلاعات صحبت کرده اند مقرر شده است.^{۵۰} در واقع از لسان اسناد حقوق بشر این گونه برمی آید که آزادی اطلاعات فقط اجمالاً یک حق است و به تعبیر دقیق تر تابع محدودیتهای مختلفی است که در راستای تأمین منافع داخلی کشورها، اخلاق عمومی، نظم عمومی و ... وضع شده است.^{۵۱}

مطلق نبودن حق آزادی دریافت اطلاعات با این نکته نیز تقویت می شود که اسناد بین المللی ذیربط^{۵۲} و به ویژه میثاق حقوق مدنی و سیاسی (ماده ۴) در حالی که به دولتها اجازه نداده اند در شرایط اضطراری اجرای برخی از حقوق بشر را متوقف سازند، لیکن حق مزبور از جمله حقوقی به شمار می رود که تحت شرایط خاصی^{۵۳} قابل تعلیق تشخیص داده شده است. از این رو گرچه اصل آزادی اطلاعات در حقوق بین الملل استقرار یافته است منتهای مراتب این اصل حاوی مسؤولیتهای و تکالیفی نیز هست که اصولاً به مضمون و محتوای اطلاعات مربوط می شود. این محدودیتهای همگی مبتنی بر مفهوم «نظم عمومی» در عرصه داخلی و بین المللی هستند.^{۵۴}

از سوی دیگر باید به این نکته مهم توجه داشت که آزادی پخش و آزادی دریافت اطلاعات دو روی یک سکه اند. در حقیقت بدون پخش، دریافت اطلاعات هم

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی

۵۰. بند ۲ ماده ۱۰ کنوانسیون اروپایی حقوق بشر در مقایسه با دیگر اسناد منطقه ای محدودیتهای بیشتری را مورد توجه قرار داده است: حفظ تمامیت ارضی، جلوگیری از افشای اطلاعات محرمانه، حفظ اقتدار و بی طرفی قوه قضائیه و ... بند ۵ ماده ۱۳ کنوانسیون آمریکایی حقوق بشر نیز آزادی اطلاعات را تابع استثنائاتی خاص نموده است.

51. Fisher., op.cit., p.182,

۵۲. ماده ۱۵ کنوانسیون اروپایی حقوق بشر و ماده ۲۷ کنوانسیون آمریکایی حقوق بشر.

۵۳. اعلام رسمی وضعیت اضطراری، تناسب، وظیفه اطلاع به دیگر طرفهای متعاقد، عدم تعارض با دیگر تعهدات بین المللی و عدم تبعیض.

54. Pinto. R., "La Liberte de L'information et d'opinion en droit International", Paris, Economica, 1984, p.49. In Taishoff., op.cit., p. 135.

منتفی می‌گردد. با تعمق در اسناد بین‌المللی و مذاکرات دولتها می‌توان دریافت که هر آنچه به لحاظ فنی قابل پخش است ممکن است قانوناً قابل پخش نباشد. ماده یک کنوانسیون ۱۹۳۶ ژنو پخش برنامه (رادیویی) برای مردم هر سرزمین به منظور ترغیب آنها به اعمالی مغایر با نظم و امنیت داخلی‌شان را ممنوع کرده است. این ممنوعیت تحریک به جنگ داخلی، شورش و ... را دربرمی‌گیرد. به عقیده برخی از صاحب‌نظران بین‌المللی اصول کنوانسیون ۱۹۳۶ مبین اصول حقوق بین‌الملل عام است و در مورد دولتهای غیرعضو نیز قابل اعمال می‌باشد.^{۵۵} همچنین معاهده ۱۹۶۷ فضای ماوراء جو در مقدمه خود قطعنامه شماره ۱۱۰ مجمع عمومی سازمان ملل متحد^{۵۶} را در مورد فضای ماوراء جو قابل اجرا دانسته است. براساس آن قطعنامه هرگونه تبلیغاتی که هدف آن تحریک یا ترغیب به تهدید صلح، نقض صلح یا عمل تجاوزکارانه باشد یا محتملاً چنین نتیجه‌ای را در پی داشته باشد ممنوع است. این اشاره به منزله گامی در توسعه نورمها و ضوابط حاکم بر پخش ماهواره‌ای است.^{۵۷} علاوه بر این ماده یک معاهده فضا اعلام می‌دارد که فضای ماورای جو برای کاوش و استفاده طبق حقوق بین‌الملل آزاد است، و بر این اساس آزادی پخش برنامه‌های ماهواره‌ای از حیث مضمون و محتوای برنامه‌ها محدود به استثنائاتی است که حقوق بین‌الملل مقرر داشته است.

پرواضح است که هرچند در کنار سایر عوامل ذیربط، بروز جنگ سرد نیز نشان داد که در مورد مضمون اصل آزادی پخش اتفاق نظر وجود ندارد،^{۵۸} لیکن قلمرو برنامه‌های غیرقانونی تنها به برنامه‌هایی محدود نمی‌شود که موضوع آنها صرفاً امنیتی است. در حقیقت ارزشهای فرهنگی و اخلاقی که اسناد بین‌المللی مختلف در

55. Evensen. J., "Aspects of International Law relating to Modern Radio Communications", RCADI, 1965, Vol. 115, p. 569.

56. U.N. DOC. A/519. (1947).

57. Fisher., op.cit., p.167.

58. Malanczuk. P., "Information and Communication, Freedom of", EPIL., 1986, Vol.9., p.164.

حمایت از آنها داد سخن داده اند^{۵۹} از اهمیت زیادی برای ملت‌ها برخوردارند؛ کما این که حتی در میان کشورهای دارای سنت‌ها و ارزش‌های مشترک دلوپسی‌های ناشی از پخش مستقیم تلویزیونی توسط ماهواره‌ها از برجستگی خاصی برخوردار بوده است. از این رو صاحب‌نظران بر این باورند که گرچه پخش برنامه‌های ماهواره‌ای نقش مهمی در درک متقابل و گسترش تفاهم میان ملت‌ها ایفا می‌کنند، لیکن تنوع کشورها نیز به عنوان یک واقعیت قبلی باید مورد توجه قرار گیرد. این امر خود یکی از مبانی پویایی بین‌المللی است و در مورد کل جهان اعمال می‌شود. در حقیقت نباید از رهگذر پخش ماهواره‌ای تکثر فرهنگ‌ها را از یاد برد و به تحمیل نگرشی واحد پرداخت.^{۶۰}

تفصیل کلام در محدودیت‌های اصل آزادی پخش و دریافت اطلاعات فرصت دیگری می‌طلبد. در چارچوب بحث حاضر هدف نشان دادن این حقیقت بود که حتی اگر اصول فوق در حقوق بین‌الملل استقرار یافته باشند باز هم به لحاظ محدودیت‌ها و شروطی که از حیث محتوا و مضمون برنامه‌های ارسالی ماهواره‌ای وجود دارد حق کنترل دولت محل دریافت برنامه‌ها، و در صورت نیاز توسل به اقدامات متقابل به جای خود باقی است. پرواضح است که به لحاظ ماهیت نسبی مفاهیمی چون امنیت، نظم عمومی، اخلاق حسنه و ...، و نیز غیر متمرکز بودن نظام بین‌المللی؛ دولت محل دریافت برنامه‌ها از صلاحیت شخصی در تعیین مصادیق برنامه‌های غیرقانونی و واکنش نسبت به آنها برخوردار است،^{۶۱} گرچه این اقدام بتواند در مرحله بعد و در صورت لزوم مورد قضاوت و داوری طرف ثالث قرار گیرد (مشابه حق توسل به دفاع مشروع موضوع ماده ۵۱ منشور ملل متحد). بدیهی است در این مرحله که دولتی به

۵۹. ماده ۱۵ کنوانسیون فرهنگی شورای اروپا (۱۹۵۴)، بند ۲ ماده ۱۵ میثاق حقوق اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی، قطعنامه ۴/۰۱ کنفرانس عمومی یونسکو در سال ۱۹۷۸ و ...

60. Hondius, F. W., "International control of Broadcasting programs in Western Europe", In Mcwhinney., op. cit., p.70.

۶۱. حتی آن دسته از صاحب‌نظرانی که به صورتی محتاطانه نسبت به حق انحصاری تصمیم‌گیری دولت در مورد برنامه‌های مناسب قابل دریافت به وسیله مردم خویش اظهار تردید کرده‌اند اذعان داشته‌اند که به هر حال هیچ کشوری حق تحمیل ایده‌های خود بر ملل دیگر را ندارد. Hondius., op.cit., p.76.

حق اتخاذ اقدامات متقابل علیه دولت دیگر متوسل شده است بایست تخلف ارتکابی دولت اخیر را اثبات نماید،^{۶۲} گو این که با توجه به چالشهای حقوقی ارسال امواج تلویزیونی توسط ماهواره‌های پخش مستقیم، و ابهامات و تعارضات موجود در این زمینه بار اثبات بسی سنگین و دشوار است.

کوتاه سخن آن که تطبیق موازین اقدامات متقابل با عمل اصلی پخش مستقیم ماهواره‌ای از حیث ابهامی که در وصف حقوقی عمل اخیر وجود دارد،^{۶۳} دشوار می‌نماید و بر این اساس چاره‌ای جز طرح فروض مختلف نیست. همانطور که خاطر نشان شد اقدام متقابل ذاتاً عملی است نامشروع، زیرا به منزله نقض تعهد توسط دولت متضرر است (ماده ۴۷ بند ۱ طرح پیش‌نویس کمیسیون حقوق بین‌الملل درباره مسؤولیت دولتها)، منتها در شرایط خاصی وصف نامشروع از عمل وی سلب می‌شود.

از این رو با توجه به ملاحظات فوق دو فرض مطرح می‌شود. فرض اول: مقابله با برنامه‌های ارسالی از ماهواره‌های پخش مستقیم (پخش پارازیت و تحریم‌های تجاری)^{۶۴} به لحاظ اصل حاکمیت دولتها (لزوم کسب رضایت قبلی و به تبع آن، آزادی دریافت برنامه‌های ماهواره‌ای) به منزله تخلفی بین‌المللی نیست. در این حالت همانطور که خاطر نشان شد اطلاق عنوان اقدام متقابل به اعمال فوق به مفهوم دقیق کلمه خالی از اشکال نخواهد بود. فرض دوم: واکنش در برابر برنامه‌های ماهواره‌ای

62. Elgab., op.cit., p.63.

۶۳. به نظرمی‌رسد تا زمانی که جامعه بین‌المللی بر سر انعقاد معاهده‌ای عام که تمام جنبه‌های پخش مستقیم ماهواره‌ای را پوشش دهد به توافق نرسد این ابهام به طور کامل رفع نگردد.

۶۴. این امر به شرطی است که تحریم‌های تجاری را ناقض تعهدات بین‌المللی دولت قربانی عمل متخلفانه بین‌المللی قلمداد نکنیم. با توجه به گستردگی حیطه فعالیتهای سازمانهای تجاری جهانی و منطقه‌ای، و کثرت عضویت در آنها، و نیز وجود موافقتنامه‌های متعدد دوجانبه بازرگانی، تحریم تجاری عموماً ناقض تعهد بین‌المللی می‌باشد جز در قالب اقدامات متقابل. البته مورد اخیر به شرطی است که حق توسل به تحریم تجاری به گونه‌ای خاص محدود یا سلب نشده باشد. برای مطالعه بیشتر رک.

Pauwelyn. J., "Enforcement and Countermeasures in the WTO: Rules are Rules - Toward a More Collective Approach", AJIL., 2000, Vol. 94, pp. 335-348.

پخش مستقیم تلویزیونی ناقض اصل جریان آزاد اطلاعات (و حق دریافت اطلاعات به عنوان یکی از مصادیق حقوق بشر) می باشد.^{۶۵} در این حالت دولت متأثر از برنامه های ماهواره ای می تواند با ایجاد اختلال در برنامه های ارسالی یا توسل به سایر اقدامات متقابل از مصالح ملی و اخلاق حسنه و نظم عمومی خود حفاظت کند و دولت ارسال کننده برنامه ها را وادار به توقف ارسال برنامه ها و جبران خسارات وارده نماید. این امر به شرطی است که اولاً وی اثبات نماید که دولت فرستنده برنامه های ماهواره ای با این اقدام تعهدات بین المللی خویش را (از حیث نفس عمل پخش یا محتوای برنامه های ارسالی) نادیده گرفته است. ثانیاً اقدام متقابل وی نباید در زمره اقدامات ممنوعه باشد.^{۶۶} ثالثاً: از رفتار متناقض جداً احتراز ورزد. در مورد اخیر باید توجه داشت که «قربانی نقض تعهد، خود به طور یکجانبه معین می سازد که آیا لزومی برای توسل به اقدام متقابل وجود دارد یا خیر، و حتی می تواند به شیوه ای جانبدارانه عمل نماید».^{۶۷} با وجود این به لحاظ ابهامات موجود در رژیم حقوقی پخش مستقیم ماهواره ای (از حیث محتوای برنامه ها) واکنش ناهمگون دولت ذیربط در قبال برنامه های ماهواره ای که محتوای نسبتاً یکسانی دارند می تواند در ارزیابی صحت و سقم ادعای وی (مثلاً از حیث منافات پخش برنامه های جنسی با اخلاق حسنه وی)

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی

۶۵. به زعم برخی حقوقدانان غربی براساس قطعنامه (۴۲۷(۵) مجمع عمومی (۱۹۵۰) و ماده ۱۹ اعلامیه جهانی حقوق بشر ایجاد اختلال در برنامه های ارسالی به سرزمین کشورهای خارجی توسط دولتهای ذیربط عملی غیرقانونی است. به اعتقاد «اونسن» چنان ادعاهایی می تواند جنبه آرمانی داشته باشد و مبین حقوق موجود نیست. Evensen., op.cit., p.471.

۶۶. البته اثبات نکته اخیر به عهده دولت مقابل می باشد. با توجه به آن که کمیسیون حقوق بین الملل در برشماری اقدامات متقابل ممنوعه از اقدامات ناقض حقوق اساسی بشر یاد کرده است (ماده ۵۰ طرح پیش نویس) و با عنایت به شیوه تنظیم حق آزادی اطلاعات در اسناد بین المللی ذیربط، به نظر می رسد که اقدام دولت متأثر از این حیث بدون اشکال باشد. دکترین (Elgab., op.cit., p.103) هم معتقد است که آن اقدام متقابل که متضمن نقض آن دسته از حقوق بشر که بخشی از قواعد آمره هستند ممنوع است.

67. Combacau., op. cit., p.340.

تأثیرگذار باشد.^{۶۸}

لازم به ذکر است که در رأی دیوان داورى پرتغال - آلمان مورخ ۳۰ ژوئن ۱۹۳۰ به این سؤال که آیا دولتی حق دارد با توسل به اقدامات متقابل باعث ورود خسارت به دولت ثالث شود پاسخ منفی داده شد.^{۶۹} این امر ریشه در این قاعده دارد که اقدامات متقابل تا جایی قابل دفاع است که متوجه دولت خاطی باشد. بر همین اساس بند ۳ ماده ۴۷ طرح پیش نویس کمیسیون حقوق بین الملل به دولت متضرر اجازه نداده است که با دست یازیدن به اقدامات متقابل به نقض تعهد در قبال دولت ثالث بپردازد. از این رو در پخش پارازیت بر برنامه های ماهواره ای غیرمجاز باید دقت به عمل آید تا از ایجاد اختلال در برنامه های ارسالی یا دریافتی دولتهای ثالث، و تداخل امواج احتراز شود. در صورتی که این امر به دلایل فنی اجتناب ناپذیر باشد دولت ذربیط باید به سایر اقدامات متقابل که متضمن ورود خسارت به دولت ثالث نیست متوسل شود. طبیعی است که در این مورد مشخص ساختن دولت خاطی و دولتهای ثالث از اهمیت بسزایی برخوردار می شود. این نکته از آن روی جالب توجه است که در تهیه و پخش برنامه های ماهواره ای ممکن است دولتهای مختلفی دخالت داشته باشند: دولت پرتاب کننده و ثبت کننده ماهواره ذربیط، دولتی که ایستگاه زمینی تهیه برنامه های ماهواره ای در قلمرو وی قرار گرفته است و .... در این راستا می توان به ماده ۶ معاهده فضا استناد جست که با الهام از تئوری کنترل مؤثر در انتساب مسؤولیت، دولت پرتاب کننده ماهواره را مسؤول قلمداد کرده است. از این رو دولتها مکلفند بر فعالیتهای پخش ماهواره ای (از جمله فعالیتهای بخش خصوصی) نظارت و کنترل داشته باشند. برای مثال اگر از رهگذر برنامه های ماهواره ای علیه

۶۸. البته منظور آن نیست که نوع واکنشهای دولت ذربیط همواره یکسان باشد. بی تردید هر نوع عکس العملی متأثر از روابط دوجانبه کشورهای ذربیط، و توان اقتصادی و فنی دولت قربانی است. ولی به هر حال نباید با اتخاذ مواضع متعارض شائبه صرفاً سیاسی واکنش خود را به اذهان اشخاص بی طرف متبادر سازد.

69. UNRIIAA, Vol.II, pp. 1056-1057.

کشور خاصی تبلیغات ممنوعه صورت گیرد در آن صورت دولت پرتاب کننده ماهواره طبق ماده ۶ دارای مسؤلیت بین المللی است.^{۷۰} با وجود این بعید نیست که دولت متضرر بتواند براساس اصل مسؤلیت مشترک در حقوق بین الملل عام در قبال تمام دولتهای دخیل در عمل ارسال برنامه ماهواره ای غیرمجاز به اقدام متقابل متوسل شود. نیک پیداست که نقض تعهد بین المللی به دولت قربانی حق می دهد که به اقدامات متقابل متوسل شود؛ اما باید توجه داشت که توسل به اقدام بدون مقدمه، و در جریان اجرا بی قید و بند نیست.

گفتار دوم

لزوم درخواست توقف ارسال برنامه های ماهواره ای غیرمجاز و ارجاع اختلاف به مراجع ذیصلاح

توسل به اقدامات متقابل در حقوق بین الملل جنبه استثنایی و موقتی دارد و به لحاظ آثار و تبعاتی که می تواند در روابط دولتهای ذیربط، و نیز در سطح جامعه بین المللی ایجاد نماید باید به عنوان آخرین حربه مورد توجه قرار گیرد. براین اساس اگر بتوان از رهگذر صرف تقاضای توقف عمل خلاف و جبران خسارات، به نتیجه مورد نظر دست یافت دیگر لزومی به توسل به اقدامات متقابل نخواهد بود. در حقیقت «منطقی که در ورای اقدامات متقابل نهفته است آن است که جبرانی مؤثر حاصل آید. از این رو اگر این نتیجه بتواند به صرف درخواست جبران محقق شود در آن صورت نیاز

70. Matte., op.cit., pp.148-149.

به اقدام متقابل مطرح نمی‌شود.^{۷۱} بدین لحاظ اصولاً^{۷۲} اقدامات متقابل باید مؤخر بر تقاضای اجابت نشده صورت گرفته باشند.^{۷۳} به اعتقاد کمیسیون حقوق بین‌الملل دولت متأثر از عمل متخلفانه بین‌المللی معمولاً نباید به اقدام متقابل دست یازد مگر آن که دولت خاطی به صورتی ناموجه و غیرقانونی از جبران خسارت^{۷۴} ناشی از عمل خلاف خود استنکاف ورزیده باشد.^{۷۵}

طبق ماده ۴۸ طرح پیش‌نویس کمیسیون حقوق بین‌الملل در مورد مسؤولیت دولتها، دولت زیان دیده قبل از اتخاذ اقدامات متقابل باید مذاکره با دولت متخلف را مطمح نظر قرار دهد و در صورت وجود مرجع ذیصلاح، حل اختلاف را بدان ارجاع

۷۱. این امر به ویژه در مواردی مطرح می‌شود که بین دولتهای فرستنده و گیرنده برنامه‌های ماهواره‌ای قراردادی وجود داشته باشد. در اینگونه موارد رسیدگی به اختلاف و جبران خسارت طبق مفاد آن قرارداد صورت می‌گیرد. در همین راستا در ژوئیه سال ۱۹۹۷ شرکت «فرانس تلکوم» به خاطر تخلف از قرارداد فیما بین آن شرکت و کشورهای عربی به مبلغ چهار میلیون دلار جریمه شده و قرارداد مزبور نیز لغو گردید. در این قضیه کانال بین‌المللی فرانسه که بانک برنامه‌های فرانسوی زبان به مقصد خارج است پس از پخش تصاویری مستهجن از ماهواره «عرب ست» اخراج شد و شرکت «فرانس تلکوم» مسؤول این امر شناخته شد. در اثر اشتباهی که پیش آمده بود بینندگان تلویزیونی خاورمیانه به دنبال تبادل کانالها در یک مرکز پخش «فرانس تلکوم» حدود ۲۰ دقیقه شاهد تصاویر مستهجن کانال «پلوس» به جای یک برنامه کانال ۵ فرانسه که در کانال بین‌المللی پخش می‌شد گردیدند. این حادثه با موج گسترده اعتراضات کشورهای عربی مواجه شد و نهایتاً به لغو قرارداد و جریمه شرکت «فرانس تلکوم» انجامید (روزنامه کیهان، مورخ ۱۳۷۶/۱۱/۱۳).

۷۲. برخی مواقع دولتهای ذریبط از پیش‌لزم در خواست جبران خسارت به عنوان مقدمه توسل به اقدامات متقابل را مستثنی می‌کنند (مثل اخراج دیپلمات خارجی به عنوان عنصر نامطلوب)، یا با تعبیه راهکارهای مناسب (رژیمهای خودبسنده self contained) حق توسل به اقدامات متقابل را در روابط خویش منتفی می‌سازند.

73. Elgab., op.cit., p.66.

۷۴. جبران خسارت در حقوق بین‌الملل مفهومی بس گسترده دارد و توقف رفتار متخلفانه، اعاده به وضع سابق، پرداخت غرامت، جلب رضایت و تضمین عدم تکرار را در برمی‌گیرد (مواد ۴۱ الی ۴۷ طرح پیش‌نویس کمیسیون حقوق بین‌الملل).

75. YILC., 1979, Vol.I., p.121.

دهد.^{۷۴} لازم به ذکر است که «گرچه هیچ قاعده اکیدی در مورد مضمون و محتوای درخواست جبران خسارت وجود ندارد لیکن این تقاضا باید به صورت مؤثر و قاطعانه ابراز شده باشد»^{۷۵} تا بر دولت خاطی در مورد جدی بودن تبعات عدم اجابت آن تقاضا فشار آورد. با وجود آن که در طرح درخواست نیازی به تعیین نوع اقدام متقابل مورد نظر نیست لیکن دولت متضرر به هنگام درخواست جبران خسارت نباید رفتاری از خود بروز دهد که اجرای تقاضای وی را محدود سازد.^{۷۸}

به هر حال اگر دولت خاطی به مذاکره یا ارجاع اختلاف به مراجع ذیربط گردن نهد، و یا با حسن نیت روند حل اختلاف را تعقیب ننماید دولت متضرر حق دارد به اقدامات متقابل متوسل شود، یا از تعلیق اقدامات متقابل خویش دست بردارد. در این حالت چون تلاش قبلی دولت متضرر برای جبران خسارات از طریق معمول عقیم مانده است برای وی چاره ای جز توسل به اقدام متقابل باقی نمی ماند. به نظر می رسد تقدم درخواست جبران خسارت بر توسل به اقدامات متقابل از آن جهت قابل توجیه باشد که در غیر موارد ضروری، حقوق و منافع دولت متخلف (یا شاید دیگران) به واسطه عمل متقابل تحت تأثیر قرار نگیرد و به طریقه ساده تری از دولت متضرر جبران خسارت شود.

۷۶. در مورد آیینهای حل و فصل اختلافات راجع به فضای ماورای جو و پیشنهادات ناظر بر ایجاد دیوان بین المللی فضای ماورای جو، رک.

Morris D. Forkosch, "Outer Space and Legal Liability", Martinus Nijhoff, 1982, pp.121-190.

۷۷. برای مثال وضع قانون داخلی ممنوعیت دریافت برنامه های ماهواره ای توسط دولت متأثر را نمی توان به منزله درخواست تلویحی جبران خسارت از دولت فرستنده برنامه ها قلمداد کرد.

78. Elgab., op.cit., p.77.

در این مورد اشاره به رأی دیوان بین المللی دادگستری در قضیه گروگانگیری خالی از فایده نخواهد بود. در دعوی راجع به گروگانگیری که در ۲۹ نوامبر ۱۹۷۹ توسط ایالات متحده امریکا علیه جمهوری اسلامی ایران در دیوان مطرح شد خواهان در حالی که برای آزادی گروگانها بر رسیدگی قضایی دیوان گردن نهاد خود نیز دست به اقدام یکجانبه ای زد که با خواست اولیه وی تطابق نداشت. ایالات متحده در ۲۴ و ۲۵ آوریل ۱۹۸۰ برای آزادی گروگانها به عملیات نظامی نافرجام در ایران مبادرت ورزید. دیوان ضمن ابراز نگرانی خود از وقوع چنین جریاناتی اعلام می دارد که این عملیات هنگامی صورت گرفته که دیوان مشغول رسیدگی به دعوی بین دو دولت بوده است. به زعم دیوان هدف امریکا از این اقدامات هرچه باشد اخلاص در کار رسیدگی قضایی دیوان محسوب می شود. ICJ Reports., 1980, pp. 43-44.

با وجود این به نظر می‌رسد اگر نوع خاصی از اقدام متقابل صرفاً جهت محافظت و دفع ضرر از خود باشد ضرورت چندانی برای درخواست توقف عمل خلاف اولیه وجود نداشته باشد. مثلاً اگر پخش پارازیت در امواج ماهواره‌ای تنها باعث عدم دریافت برنامه‌های ارسالی در قلمرو دولت ذیربط گردد (و به منزله چتری حمایتی برای آن دولت باشد)، وی می‌تواند رأساً و بدون مذاکره با دولت فرستنده برنامه‌ها به چنین اقدامی مبادرت ورزد.^{۷۹} اما اگر احتمال برود که پخش پارازیت آثار و تبعاتی فراتر از صرف جلوگیری از دریافت برنامه‌ها توسط گیرندگان خصوصی داشته باشد یا محدوده اقدامات متقابل مورد نظر وسیع‌تر باشد (مثل انسداد اموال و دارایی‌های دولتهای فرستنده برنامه‌های ماهواره‌ای) نیاز به مذاکره ضرورت پیدا می‌کند. لزوم درخواست توقف ارسال برنامه‌های ماهواره‌ای و دعوت به مذاکره در مواردی توجیه بیشتری می‌یابد که یک کانال ماهواره‌ای اختصاصاً برای کشوری معین برنامه‌های غیرقانونی پخش کند.^{۸۰} در این مورد امکان اجابت درخواست دولت متأثر از برنامه‌ها به لحاظ فنی وجود دارد و این امر می‌تواند وی را از تحمل هزینه سنگین پخش پارازیت رها سازد.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
رتال جامع علوم انسانی

۷۹. در این حالت ظاهراً دولت اخیر مرتکب نقض تعهد بین‌المللی نشده است تا لازم باشد در پرتو استناد به اقدام متقابل وصف متخلفانه (ادعایی) عمل خویش را زایل سازد و خود را از مسؤولیت معاف سازد. با وجود این از آنجا که دولت فرستنده برنامه‌ها و شاید سایر دولتها اتهام نقض حق جریان آزاد اطلاعات را متوجه وی سازد لزوم درخواست توقف ارسال برنامه ذیربط و پیشنهاد مذاکره و کلاً توجیه پخش پارازیت در قالب اقدام متقابل دور از منطبق نخواهد بود.

۸۰. در مورد آن دسته از کانالهای ماهواره‌ای که منطقه جغرافیایی گسترده (شامل کشورهای مختلف) را پوشش می‌دهد یا در مواردی که ورود برنامه‌های ارسالی به قلمرو کشورهای همجوار به لحاظ فنی اجتناب‌ناپذیر است (Spill Over) در گفتار بعد بحث خواهد شد.

گفتار سوم

تناسب اقدامات متقابل با عمل ارسال مستقیم

برنامه ماهواره‌ای

هنگامی که دولتی تعهدات بین‌المللی خود را نقض می‌نماید امکان توسل به اقدامات متقابل در برابر وی به آن معنا نیست که به هر صورتی بتوان با وی مقابله نمود تا از عمل متخلفانه خویش دست بردارد و بر جبران خسارات وارده گردن نهد. در نظام بین‌المللی از طرفی برخی اقدامات متقابل ممنوع قلمداد شده‌اند^{۸۱} و بدین وسیله صلاحدید دولت متضرر در تعیین نوع اقدامات متقابلی که بتواند به آنها دست یازد محدود شده است؛ و از طرف دیگر برای اقدامات متقابل مشروع نیز نوعی محدودیت وضع شده است تا مبدا به لحاظ نابرابری واقعی دولتها از حیث توان اقتصادی، نظامی، سیاسی، و ... اقدام متقابل به حربه‌ای مناسب برای سوء استفاده دولتهای قدرتمند و پایمال نمودن حقوق دولتهای ضعیف‌تر مبدل شود.^{۸۲} در این نقطه است که اصل تناسب با اقدامات متقابل پیوند می‌خورد.

مفهوم تناسب در حقوق بین‌الملل از دو جنبه مطرح می‌شود. اول به عنوان یک اصل عمومی حقوق که در مورد هر رابطه‌ای اعمال می‌شود. براین اساس هر فعل یا گفتاری باید با هدف و مقصود خود مرتبط باشد. از این رو هرگاه گفتار یا کرداری

۸۱. براساس ماده ۵۰ طرح پیش‌نویس کمیسیون حقوق بین‌الملل درباره مسؤلیت دولتها، دولت زیان‌دیده در مقام اقدام متقابل به اعمال زیر متوسل نخواهد شد:

- الف: تهدید یا استفاده از زور بدان نحو که به وسیله منشور ملل متحد ممنوع شده است.
- ب: اعمال فشار اقتصادی یا سیاسی فوق‌العاده که هدف از آن به مخاطره افکندن تمامیت ارضی یا استقلال سیاسی دولت مرتکب عمل متخلفانه بین‌المللی باشد.
- ج: هر رفتاری که ناقض مصونیت مأموران، اماکن، آرشيو و اسناد دیپلماتیک و کنسولی باشد.
- د: هر رفتاری که تخطی از حقوق اساسی بشر به شمار آید.
- م: هر رفتار دیگری که با نورم تخلف‌ناپذیر حقوق بین‌الملل عام مغایر باشد.

۸۲. به هر حال هدف اقدامات متقابل نه مجازات دولت متخلف، بلکه جبران خسارات وارده است.

Combacau., op.cit., p.339.

هدف خود را درنوردد و از آن تجاوز نماید نامتناسب قلمداد می شود. دوم در چارچوبی خاص تناسب در مفهومی ساختاری پدیدار می گردد و رابطه میان دو عنصر را معین می سازد. برای مثال حق دفاع مشروع در حقوق بین الملل عرفی مبتنی بر این پیش فرض است که زور به کار رفته در مقام دفاع باید متناسب با حمله ای باشد که منجر به استفاده از آن شده است.⁸³ پرواضح است که هرچند اصل تناسب از سابقه ای کهن در حقوق بین الملل برخوردار است لیکن در قرن حاضر متعاقب ممنوع شدن کاربرد زور در روابط بین المللی مضمونی دقیق تر یافته است.

در مورد اقدامات متقابل این امر به صورتی گسترده در دکترین⁸⁴ و رویه بین المللی پذیرفته شده است که اگر دولتی تعهد بین المللی خود را در مقابل دولت دیگر نقض کند دولت اخیر می تواند با توسل به اقدامات متقابل متناسب نسبت به آن واکنش نشان دهد. در قضیه خدمات هوایی (فرانسه - آمریکا) دیوان داوری اشعار داشت که این امر عموماً مورد توافق است که کلیه اعمال متقابل در وهله اول باید از نوعی درجه تعادل و توازن با نقض ادعایی برخوردار باشند.⁸⁵

کمیسیون حقوق بین الملل در بخش اول طرح خود در ماده ۳۰ که از اقدام متقابل به عنوان عامل رافع وصف متخلفانه عمل ارتكابی یاد کرده اشاره ای به شرط تناسب ننموده است؛ با وجود این در تفسیر خود اظهار داشته که اگر اقدام متقابل با زیان ناشی از تخلف مورد بحث تطابق نداشته باشد مشروعیت آن زایل می گردد.⁸⁶ کمیسیون در قسمت دوم طرح خود موفق شد مفهوم دقیق تری از تناسب ارائه نماید. براساس ماده ۴۹ طرح پیش نویس اقدامات متقابل اتخاذی دولت متضرر با درجه شدت عمل متخلفانه بین المللی ذیربط و آثار ناشی از آن برای دولت متضرر

83. Elgab., op.cit., p.80.

84. Kelsen. H., "Principles of International Law", New York, 1966, p.21.

85. ILR, 1979, Vol.54., p.304.

86. YILC, 1979, Vol.II, Part.2, p.116.

«نامتناسب»^{۸۷} نخواهد بود. کمیسیون در تفسیر ماده ۴۹ نشان می‌دهد که به مفهومی انعطاف پذیر^{۸۸} از اصل تناسب نظر داشته است. به اعتقاد وی در رابطه با عنصر تناسب نیاز به حصول اطمینان از این امر وجود دارد که اتخاذ اقدامات متقابل نباید به نتایج غیرمنصفانه‌ای منجر شود. در ارزیابی تناسب نه فقط عامل صرفاً کمی خسارات وارده باید مطمع نظر واقع شود، بلکه فاکتورهای کیفی مثل اهمیت منافع مورد حمایت قاعده نقض شده، و شدت نقض نیز باید مورد توجه قرار گیرد (شدت تخلف، میزان خسارات وارده). از این رو معیار تناسب را نباید به یک مقایسه صرف میان آن اقدام متقابل و عمل متخلفانه ذریبط محدود نمود، زیرا آثار عمل خلاف برای دولت زیان دیده لزوماً به شدت آن عمل بستگی ندارد.^{۸۹} بدیهی است که در صورت اقتضای شرایط، رعایت تناسب بلحاظ اتخاذ اقدامات متقابل همعرض یا مشابه^{۹۰} به نحو بهتری قابل اثبات خواهد بود. با وجود این اگر اوضاع و احوال موجود اتخاذ چنان اقداماتی را امکان پذیر نسازد باز هم اقدامات متقابل اتخاذی نباید با نقض اولیه نامتناسب باشند.^{۹۱} در این حالت اثبات تناسب با توجه به موازین و معیارهای فوق صورت خواهد گرفت. در هر صورت اگر اقدام متقابل با عمل خلاف اولیه متناسب نباشد موجب مسؤولیت بین‌المللی خواهد شد.

نیک پیدا است که در حیطه پخش مستقیم برنامه‌های ماهواره‌ای نیز اقدامات متقابل باید با عمل متخلفانه اصلی متناسب باشد. دولتی که از برنامه‌های ماهواره‌ای

۸۷. به زعم کمیسیون استفاده از عباراتی مثل «عدم تناسب آشکار» می‌توانست واجد این اثر باشد که قبول حدی از عدم تناسب را به دست دهد و بدین وسیله عنصر فقدان قطعیت و قضاوت شخصی را در ساختار و اجرای این اصل وارد سازد. YILC., 1995, Vo.II., Part. 2., p.63.

۸۸. انعطاف پذیری، ارزش اقدامات متقابل به عنوان وسیله‌ای جبرانی را اعتلا می‌بخشد.

89. YILC., 1995, Vol. II., Part.2, pp.65-66.

۹۰. در مورد مفهوم و جایگاه اقدامات متقابل همعرض، مشابه و متفاوت در چارچوب سازمان جهانی تجارت رک. دکتر عباس کدخدایی، نگرشی بر ساختار مرجع حل اختلاف در سازمان تجارت جهانی، مجله حقوقی، ۱۳۷۶، شماره ۲۱، صص ۱۶۴-۱۶۵.

91. Elgab., op.cit., p.36.

خاص متضرر می شود حق دارد با توسل به اقدامات متقابل از حقوق خود محافظت کند و دولت فرستنده برنامه های ماهواره ای را به جبران خسارات وارده وادار سازد. بدیهی است که اصولاً هدف از اقدامات متقابل در مقابله با پخش مستقیم برنامه های ماهواره ای حمایت از خود می باشد؛ بر این اساس دولت متأثر ملزم نیست واکنش خود را به عرصه ای خاص محدود سازد. به علاوه اقدامات اتخاذی آن دولت می تواند تا جایی شدت یابد که دولت خاطی را ناچار سازد به رفتار متخلفانه خود پایان دهد. به واقع «اگر نامؤثر بودن اقدامات متقابل اولیه ثابت شود دولت متأثر می تواند پا را فراتر نهد و اقدامات متقابل مقاومت ناپذیری را تحمیل کند».^{۹۲} بنابراین دولت متضرر از برنامه های ماهواره ای می تواند علاوه بر پخش پارازیت، انسداد اموال دولت خاطی و تعلیق برخی از تعهدات خود را در قبال وی مورد توجه قرار دهد.

با وجود این در مورد پخش پارازیت باید توجه داشت که رعایت اصل تناسب مقتضی آن است که اقدامات طرح شده برای اختلال در امواج ماهواره ای، نباید به خود ماهواره (ترانسپاندر)^{۹۳} صدمه وارد کند،^{۹۴} به ویژه آن که قیمت ماهواره ها به قدری بالاست^{۹۵} که خسارت به آنها می تواند تأثیری جدی بر روابط دولتهای ذیربط داشته باشد. به نظر می رسد که در این مورد باید تمایز قایل شد. درباره آن کانال ماهواره ای که اختصاصاً برای کشوری معین برنامه های غیرقانونی پخش می کند چون امکان توقف پخش به لحاظ فنی وجود دارد و به حقوق دولتهای ثالث خدشه وارد نمی شود عدم اجابت درخواست دولت متضرر، می تواند وی را در توسل به

92. Ibid., p.94.

۹۳. سیستم ارتباطات ماهواره ای از سه قسمت عمده تشکیل می شود: ۱. بخش زمینی که عهده دار کنترل، نظارت و برنامه ریزی است. ۲. بخش فضایی که اصطلاحاً «ترانسپاندر» نام دارد عهده دار دریافت، انعکاس علائم دریافت شده و پخش مجدد آن در محدوده ای از زمین است. ۳. گیرنده، که عهده دار دریافت و پخش مجدد علائم و برنامه های دریافتی از ماهواره است.

94. See. E. G., "Direct Broadcasting From satellite: The case for Regulation", NUJILP., 1970, Vol.3., p.81.

۹۵. برای مثال برای ماهواره ژاپنی Yuri 2-A بالغ بر ۲۶۰ میلیون دلار هزینه شده است.

اقدامات متقابل با شدت بیشتر محقق سازد. در این صورت اگر پخش پارازیت به لحاظ فنی باعث سلب قابلیت استفاده کانال ماهواره ای ذیربط (و نه کل ترانسپاندر) شود ظاهراً مسؤولیتی متوجه دولت ارسال کننده پارازیت نیست زیرا به نظر می رسد وی برای رفع خطر چاره ای جز این نداشته است.^{۹۶} اما در مواردی که ماهواره ای با پخش برنامه های خود یک منطقه جغرافیایی گسترده را پوشش می دهد و کشور خاصی را مد نظر ندارد یا در مورد پخش ناخواسته برنامه های ماهواره ای (نشت امواج)،^{۹۷} علاوه بر این که بر درخواست توقف پخش اثر چندانی مترتب نیست اقدام دولت متأثر نیز به لحاظ فنی باید به صرف ایجاد اختلال و جلوگیری از دریافت برنامه ها در سرزمین خود محدود شود.

نتیجه گیری

دریافت مستقیم امواج ماهواره ای چالشی برای جامعه بین المللی ایجاد نموده که در تاریخ روابط بین الملل بی سابقه بوده است.^{۹۸} در حقیقت سرعت گسترش و حجم فراگیر برنامه های ارسالی از ماهواره های پخش مستقیم تلویزیونی هرچند از ابعاد مثبت تحسین برانگیز بوده است، لیکن تضعیف فرهنگهای ملی و تخریب ارزشهای اخلاقی در مواجهه با آن برنامه ها نگرانیهای زیادی را دامن زده است، تاجایی که برخی (اشمیت صدر اعظم سابق آلمان غربی) ماهواره های پخش مستقیم

۹۶. خصوصاً آن که نارسایی شیوه های قانونی داخلی برای ممانعت از دریافت برنامه های ماهواره های پخش مستقیم اثبات شده باشد.

۹۷. شایان ذکر است که طبق مقررات رادیویی اتحادیه بین المللی مخابرات (آئین نامه شماره ۶۲۲۲ با شماره قبلی ۴۲۸ الف)) در تعیین محل ایستگاههای فضایی جهت ارائه سرویسهای پخش ماهواره ای، با استفاده از تمام وسایل و شیوه های فنی موجود تلاش خواهد شد که نشت امواج به قلمرو دیگر کشورها تا حد امکان کاهش یابد مگر این که قبلاً میان کشورها در این مورد توافق حاصل شده باشد.

98. Gean d'Adrey, "Direct Broadcast Satellites and Freedom of Information", In McWhinney., op.cit., p.149.

را از قدرت هسته‌ای خطرناک‌تر توصیف کرده‌اند.^{۹۹}

این معضل در اغلب کشورهای در حال توسعه که از ابزارهای کارآمد اطلاع‌رسانی جهت تحکیم باورهای ملی و تنویر ارزشهای فرهنگی و اخلاقی، و در نتیجه اغنای افکار عمومی برخوردار نیستند بعد گسترده‌تری پیدا می‌کند. در این میان برخی به اصل آزادی اطلاعات تمسک جسته و در پوشش ماهواره‌ای کشورهای دیگر با هم به رقابت برخاسته‌اند،^{۱۰۰} و عده‌ای با توسل به اصل حاکمیت دولتها و نسبیت مفاهیمی چون اخلاق حسنه و نظم عمومی از لزوم کسب رضایت قبلی، و یا دست کم مشاوره در پخش برنامه‌های ماهواره‌ای سخن رانده و کوشیده‌اند در پرتو نظم نوین جهانی در زمینه اطلاعات با دستیابی به وسایل ارتباطی ضروری (مثل اجاره کانالهای ماهواره‌ای یا مشارکت در طرحهای پرتاب و بهره‌برداری ماهواره‌ای) و پرسنل آموزش دیده، جریان تبادل اطلاعات را متوازن سازند.^{۱۰۱} بی‌تردید ماهواره‌های پخش مستقیم تلویزیونی از آن لحاظ به معضلی پیچیده برای جامعه بین‌المللی تبدیل شده‌اند که عوامل مختلف فنی، اقتصادی، فرهنگی و حقوقی آن را احاطه کرده است.^{۱۰۲} همین امر مانع از انعقاد موافقتنامه‌ای جامع درباره رژیم حقوقی حاکم بر آنها شده است.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی

99. International Herald Tribune, 20 October 1983, In Taishoff, op.cit., p.9.

۱۰۰. به اعتقاد پروفیسور کلییار کوششهای ایالات متحده آمریکا برای به دست آوردن اختیار پوشش (مخابراتی) سرزمینهای تمام جهان و در نتیجه مسلط شدن بر آن کشورها از طریق فرهنگی و تبلیغاتی زیر تقاب اصل آزادی اطلاعات قابل توجه است. به نظر وی دست‌اندرزبهای امپریالیستی ایالات متحده در این زمینه همانند زمینه‌های دیگر قابل تأمل می‌باشد: کلود آلبر کلییار، نهادهای روابط بین‌الملل، ترجمه و تحقیق از [دکتر] هدایت‌الله فلسفی، نشر نو، ۱۳۶۸، صص ۱۳۳-۱۳۴.

101. Cf: K. Venkata Raman., "Towards a New World Information and Communication Order: Problems of Access and Cultural Development", R.St. Macdonald/D.M. Johnston (Eds)., "The Structure and Process of International Law", Martinus Nijhoff, 1983, pp. 1027-1069.

102. Galloway, E., "Direct Broadcast Satellites", PCLOS., 1975, p.36.

بر همین اساس به نظر می‌رسد^{۱۰۴} با استناد به حقوق بین الملل عام دولتهای متأثر از برنامه‌های ماهواره‌ای بتوانند در صیانت از حقوق خویش به اقدامات متقابل متوسل شوند. این اقدامات بی‌آن که محدود به مقوله‌ای خاص باشند دارای این ویژگی هستند که یا مستقیماً از دریافت برنامه‌های ماهواره‌ای در قلمرو خاصی ممانعت می‌کنند و یا دولتهای ارسال‌کننده برنامه‌ها را تحت فشار قرار می‌دهند که از ادامه اقدامات غیرقانونی خود احتراز جسته و خسارات وارده (غالباً خسارات معنوی) را جبران نمایند. پخش پرازیت در برنامه‌های ماهواره‌ای، توقیف دارایی‌های دولت فرستنده برنامه‌ها و تعلیق تعهدات قراردادی در برابر وی از اقداماتی است که در این عرصه قابل توجه می‌باشند.

با وجود این نباید از یاد برد که توجیه اقدام متقابل در عرصه پخش مستقیم ماهواره‌ای به منزله تیفی دو دم می‌باشد. به دیگر سخن به اقدامات متقابل صرفاً نباید از این دریچه نگریست که با برنامه‌های ارسالی از جانب ماهواره‌های دیگران مقابله می‌کند بلکه این امکان نیز وجود دارد که فعالیتهای ماهواره‌ای کشورهایایی (مثل ایران) که با اجازه کانالهای ماهواره‌ای در حال ورود به صحنه رقابت هستند با اقدامات متقابل به مراتب مؤثرتر کشورهای پیشرفته مواجه گردد. علاوه بر این حق توسل به اقدامات متقابل بر یک پارادوکس مبتنی شده است: دولتها اجازه توسل به نوعی اقدامات جبرانی را دارند که این اقدامات خود تهدیدی برای نظام بین‌المللی محسوب می‌شود.^{۱۰۵}

گرچه از دیدگاه حقوق بین الملل در مورد مشروعیت ارسال پرازیت وفاق عام وجود دارد،^{۱۰۵} لیکن، به نظر نمی‌رسد که این ابزار راه حل قابل اتکایی برای حل معضل پخش مستقیم ماهواره‌ای باشد. علاوه بر آن که بسیاری از دولتها از امکانات فنی

۱۰۳. به خاطر پیچیدگیهای خاص پخش ماهواره‌ای به لحاظ فنی، ابهامات حقوقی موجود، و نبود رویه بین‌المللی قابل توجه نمی‌توان به ضرس قاطع در این مورد اظهار نظر کرد.

104. Elgab., op.cit., p.44.

105. Christol., op. cit., p. 637.

وحتی مالی) پخش پرازیت برخوردار نیستند، پخش پرازیت خود می تواند علاوه بر ایجاد تداخل در فرکانسها^{۱۰۶} به خود ماهواره نیز صدمه وارد کند و در نهایت توسعه منظم تکنولوژی پخش مستقیم ماهواره ای همگام با اهداف صلح، امنیت و همکاری بین المللی را دور از دسترس سازد.^{۱۰۷}

پرواضح است که عقد موافقتنامه های دوجانبه یا چندجانبه بین المللی در مورد پخش مستقیم برنامه های ماهواره ای بر حربه یکجانبه جلوگیری از دریافت برنامه های ارسالی اولویت داشته باشد زیرا ابزار اخیر اصل جریان آزاد اطلاعات و حق اساسی بشر به دریافت و اشاعه اطلاعات را به چالش می طلبد.^{۱۰۸} بر این اساس همان گونه که واقعیتهای بین المللی این دو دهه نشان داده است به نظر نمی رسد که توسل به اقدامات متقابل (و به ویژه پخش پرازیت) راه حلی واقعی برای مسأله ماهواره های پخش مستقیم تلویزیونی باشد ولی به هر حال به عنوان یک اهرم فشار در مذاکرات آینده دوجانبه یا چندجانبه در کوپپوس، اتحادیه بین المللی مخابرات و یونسکو قابل تأمل هستند.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

106. Van Bogaert. E.R. C., "Aspects of Space Law", Kluwer, 1986, p.192.

107. Fisher., op.cit., p.4.

108. Gorove., International Direct Television... , op.cit., p.9.

شروېشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی